

بررسی نقش الزامات افشا در حمایت مؤثر از دانش و طب سنتی

مهدی زاهدی^۱ - محمدحسین عرفان منش^۲

تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۴/۴ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۴/۶

چکیده

با توجه به ضرورت اقدام حقوقی در جهت حمایت از دانش و طب سنتی، در عرصه بین‌المللی تلاش‌هایی در جهت جلوگیری از استفاده غیرمجاز و تثبیت مالکیت کشورها بر این دانش صورت پذیرفته است. یک از کلیدی‌ترین و درعین‌حال چالش‌برانگیزترین سازوکارهای پیشنهادی الزامات افشا است بر اساس این پیشنهاد، متقاضیان ثبت اختراع باید در صورت استفاده از دانش سنتی و بومی در ابداعاتشان، نام تأمین‌کننده و منشائی که از طریق آن به دانش دست‌یافته‌اند را افشا کنند و گواهی دال بر اجازه برای چنین استفاده‌ای و تعیین نحوه تقسیم عادلانه منافع را ارائه کنند. پرسشی که این مقاله درصدد بررسی آن خواهد بود این است که الزامات افشا تا چه اندازه می‌توانند حمایت مؤثر از دانش و طب سنتی را فراهم آورد و با سرقت زیستی مقابله کند؟ همچنین، با توجه به پیشنهاد کشورهای درحال توسعه برای درج الزامات افشا از طریق موافقت‌نامه راجع به جنبه‌های مرتبط با تجارت حقوق مالکیت فکری و سند بین‌المللی حمایت از دانش سنتی در سازمان جهانی مالکیت فکری، این مقاله در ادامه به بررسی فرایند و چالش‌های پیش رو تصویب این پیشنهاد در این اسناد می‌پردازد.

واژگان کلیدی: الزامات افشا، دانش و طب سنتی، رضایت پیشین آگاهانه، شروط مورد توافق طرفین، مالکیت فکری.

۱. دانشیار، گروه حقوق عمومی و بین‌الملل، دانشگاه علامه طباطبائی (نویسنده مسئول) M_Zahedi@atu.ac.ir

۲. دکتری حقوق خصوصی، دانشگاه علامه طباطبائی

erfanmanesh1@gmail.com

مقدمه

طب سنتی به مجموعه علوم و تجربیات نظری و عملی شامل کلیه اقدامات بهداشتی، رویکردها، اطلاعات و باورهای گفته می‌شود که به اشکال مختلف دارویی از جمله گیاهی، برای حفظ سلامتی و همچنین پیشگیری، تشخیص و درمان بیماری‌ها به کار می‌روند.^۱ این طب در چهارچوب آداب و سنن یک ملت به‌ویژه مردمان جوامع بومی و محلی به‌صورت گفتاری یا نوشتاری از نسلی به نسل دیگر در یک منطقه جغرافیایی انتقال می‌یابند و قابلیت روزآمد شدن با حفظ مؤلفه‌های اساسی را دارا هستند.^۲ طب سنتی به‌عنوان زیرمجموعه‌ای از دانش سنتی از جمله مصادیق مالکیت فکری است. دانشی که طی قرن‌ها توسط جوامع بومی و محلی بر پایه قواعد و آداب و رسوم محلی، عرف و سنت‌ها در تعامل با طبیعت و جلوه‌های آن شکل گرفته دانش سنتی است.^۳

در دو دهه اخیر، با آشکار شدن، اثبات و افزایش آگاهی عموم از آثار جانبی و منفی استفاده از داروهای شیمیایی، توجه به داروهای سنتی در میان جوامع گوناگون افزایش یافته است. داروهای سنتی به جهت اتکا به مواد طبیعی همچون برگ و گل و ریشه گیاهان و استفاده از روش‌های تهیه غیر صنعتی همانند جوشاندن، خیساندن و یا پودر کردن در میان عموم مردم به‌عنوان راهکارهای جایگزین یا مکمل داروهای شیمیایی در درمان بیماری‌ها شناخته شده است.^۴ تحقیقات علمی متعدد و گوناگون نیز تأثیر مفید این داروها را در پیشگیری و درمان بیماری‌ها تصدیق می‌کنند.^۵ به‌موازات اقبال عمومی به طب سنتی، ارزش اقتصادی داروهای سنتی اهمیت

۱. سند ملی گیاهان دارویی و طب سنتی، شورای عالی انقلاب فرهنگی، (۱۳۹۲)، ص ۸.

۲. غلام دخت سمیرا، زاهدی مهدی، «بررسی ایجاد بستر مناسب حمایت از طب سنتی در نظام حقوق مالکیت فکری» فصلنامه حقوق پزشکی، دوره ۷، شماره ۲۴، (۱۳۹۲) صص ۱۰۳-۱۰۴.

۳. WIPO, "Glossary of Key Terms Related to Intellectual Property and Genetic Resources, Traditional Knowledge and Traditional Cultural Expressions", WIPO/GRTKF/IC/۳۲/INF/۷, (۲۰۱۶), P ۴۰.

۴. WHO, *Quality Assurance of Pharmaceuticals: A Compendium of Guidelines and Related Materials*, Vol ۲, ۲nd edn, (Geneva: WHO Publication, ۲۰۰۷), p ۲۵۷.

۵. Tshibangu KC, "Assessment of effectiveness of traditional herbal medicine in managing HIV/AIDS patients in South Africa", *East African Medical Journal*, No. ۸۱(۲۰۰۴), P ۵۰۳; Graz B, Kitua AY, Malebo HM, "To what extent can traditional medicine contribute a complementary or alternative solution to malaria control programmes?", *Malaria Journal*,

ویژه‌ای پیدا کرده است.

در بسیاری موارد، استفاده این شرکت‌ها از اطلاعات و منابع طب سنتی در کشورهای در حال توسعه بدون اجازه و بدون تقسیم عادلانه و منصفانه منافع و سود حاصله بوده است.^۱ شیوع استفاده غیرمجاز و بدون تقسیم عادلانه منافع ناشی از استفاده دانش و طب سنتی منجر به وضع اصطلاح سرقت زیستی^۲ شده است. نمونه‌های فراوانی همانند گیاهان دارویی Hoodia, Enola bean, rosy periwinkle, turmeric وجود دارند که محققان در این شرکت‌ها در حین کاوش میدانی یا با استفاده از مطالب منتشره شده در کتاب‌ها و مجلات از دانش و طب سنتی در پروژه‌های تحقیق و توسعه جهت تولید دارو استفاده کرده‌اند.^۳ برخی از این داروها همانند turmeric به‌عنوان اختراع به ثبت رسیده‌اند.^۴

یک از این نمونه‌های مشهور در بحث سرقت زیستی درخت نیم^۵ است. برای مدت‌های طولانی برگ‌های این درخت در هندوستان برای مداوای بیماری‌های پوستی و مبارزه با آفات نباتی مورد استفاده قرار می‌گرفته، این گیاه به خاطر خواص رقیق‌کنندگی خون و قارچ‌کش بودن قوی آن موجب جلب نظر محققان شرکت چندملیتی «دبلیو آر گریس»^۶ برای استفاده از این درخت و تولید محصولات مشتق از آن شد و این شرکت با استفاده از دانش بومی در هند موفق به ثبت چند اختراع در ارتباط با این درخت به‌عنوان قارچ‌کش در اداره ثبت اختراع و علائم تجاری

No. ۱۰(۲۰۱۱), P ۶; Tovey P, "Patient Assessment of Effectiveness and Satisfaction With Traditional Medicine, Globalized Complementary and Alternative Medicines, and Allopathic Medicines for Cancer in Pakistan", *Integrative Cancer Therapies*, No. ۴(۲۰۰۵), P ۲۴۲.

۱. حبیبیا سعید، معتمدی غلامرضا، «حمایت از دانش سنتی در عرصه ملی و بین‌المللی». *مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی*، شماره ۷۴، (۱۳۸۵)، ص ۱۲۹.

۲. Biopiracy

۳. Dwyer L, "Biopiracy, Trade and Sustainable Development", *Colorado Journal of International Environmental Law and Policy*, No. ۱۹, (۲۰۰۸), PP ۲۲۶-۳۱.

۴. Dutfield G, *Intellectual Property, Biogenetic Resources, and Traditional Knowledge*, (London: Earthscan, ۲۰۰۴), PP ۵۲-۵۶.

۵. Neem Tree.

۶. W.R. Grace.

آمریکا و همچنین اداره ثبت اختراع اروپا شد.^۱ در نهایت اگرچه گواهینامه ثبت اختراع راجع به درخت نیم در اروپا ابطال شد، اما استفاده بدون اجازه و کسب حقوق انحصاری از منابع بومی همواره مورد اعتراض شدید صاحبان دانش سنتی قرار گرفته است.^۲

چنین وضعیتی مورد انتقاد کشورهای غنی از نظر دانش و طب سنتی همانند چین، برزیل، هند و همچنین گروه‌ها و جوامع بومی و محلی که نقش کلیدی در پیدایش این دانش داشته‌اند، قرار گرفته زیرا این کشورها نه تنها از منافع اقتصادی حاصل از استفاده منابع خود سودی نبرده‌اند، بلکه دانش و طب سنتی در این کشورها که قرابت نزدیکی به فرهنگ و ارزش‌های اجتماعی این کشورها دارد، بدون اجازه مورد استفاده بیگانگان قرار گرفته است.

با توجه به ضرورت اقدام حقوقی در جهت حمایت از دانش و طب سنتی، در عرصه بین‌المللی تلاش‌هایی در جهت جلوگیری از استفاده غیرمجاز و تثبیت مالکیت کشورها بر منابع ژنتیکی و دانش سنتی بومی آن‌ها صورت پذیرفته است. یک از کلیدی‌ترین و درعین حال چالش‌برانگیزترین سازوکارهای پیشنهادی الزامات افشا است که در چهارچوب حمایت از دانش سنتی از طریق نظام خاص مطرح شده است. بر اساس این پیشنهاد، متقاضیان ثبت اختراع بایستی در صورت استفاده از دانش سنتی و بومی در ابداعاتشان (و دارو در بحث ما)، نام تأمین‌کننده و منشائی که از طریق آن به آن دانش دست یافته‌اند را افشا کنند و گواهی دال بر اجازه برای چنین استفاده‌ای و تعیین نحوه تقسیم عادلانه منافع را ارائه کنند.^۳ واضح است، با توجه به اینکه بسیاری از موارد سرقت زیستی از طریق ثبت اختراعاتی صورت گرفته که در آن‌ها از دانش سنتی کشورهای غنی از نظر تنوع زیستی و به‌ویژه گروه‌ها و جوامع بومی و محلی استفاده شده، این پیشنهاد تقاضانامه‌های ثبت اختراع را هدف قرار داده است تا امکان استفاده غیرمجاز و کسب حقوق انحصاری نسبت به منابع دیگران را مسدود کند.

پرسشی که این مقاله درصدد بررسی و پاسخ به آن می‌باشد این است که الزامات افشا تا چه

۱. احمدی مریم، کوشا ابوطالب، «بررسی تعارضات میان حق بر سلامتی و دسترسی به دارو و حق بر مالکیت فکری و راه‌کارهای مقابله با آن در پرتو موافقت‌نامه جنبه‌های تجاری حقوق مالکیت معنوی (TRIPS)»، فصلنامه داروهای گیاهی، شماره ۲، (۱۳۹۰)، ص ۱۶۲.

۲. همان، ص ۱۶۳.

۳. جهت رعایت اختصار در این مقاله به این پیشنهاد الزامات افشا اطلاق خواهد شد.

اندازه می‌تواند حمایت مؤثر از دانش و طب سنتی را فراهم آورد و با سرقت زیستی مقابله کند؟ از این رو، بخش بعدی این مقاله به بررسی محتوای الزامات افشا و نقاط ضعف و قوت آن می‌پردازد. همچنین، با توجه به پیشنهاد کشورهای در حال توسعه برای درج الزامات افشا در طریق موافقت‌نامه راجع به جنبه‌های مرتبط با تجارت حقوق مالکیت فکری (موافقت‌نامه تریپس) و سند بین‌المللی حمایت از دانش سنتی در سازمان جهانی مالکیت فکری، این مقاله در ادامه به بررسی فرایند و چالش‌های پیش رو تصویب این پیشنهاد در این اسناد می‌پردازد.

۱- پیشینه، محتوای الزامات افشا

ایده پیشنهاد الزامات افشا ریشه در کنوانسیون تنوع زیستی دارد. به‌طور خاص، ماده ۳ این کنوانسیون، حق حاکمیت دولت‌ها را بر استفاده از منابع طبیعی و ژنتیکی خود بر اساس منشور ملل متحد و اصول حقوق بین‌الملل به رسمیت می‌شناسد و بند دال ماده ۸ کنوانسیون مقرر می‌دارد کشورهای عضو می‌بایست با احترام به دانش و ابتکار جوامع بومی و محلی، این جوامع را در مزایای حاصل از بهره‌وری از دانش و ابتکار سهیم کنند. همچنین، بند ۴ ماده ۱۵ اعلام می‌دارد دسترسی به این منابع باید بر اساس «رضایت پیشین آگاهانه»^۱ و «شروط مورد توافق طرفین»^۲ صورت پذیرد. ماده ۷ پروتکل ناگویا^۳ نیز مفاد کنوانسیون تنوع زیستی را به دانش سنتی جوامع بومی توسعه می‌دهد. برابر با مواد ۲۴ تا ۳۵ دستورالعمل بن^۴ که مقررات کنوانسیون تنوع زیستی را با جزئیات بیشتری تشریح می‌کند، افرادی که در صدد استفاده از منابع دیگران هستند می‌بایستی قبل از بهره‌برداری نسبت به کسب اجازه و رضایت دارنده منابع اقدام کنند و برای این منظور اطلاعات کاملی از خود و اهداف استفاده را ارائه کنند. همچنین مطابق با مواد ۲۴ تا ۳۵ این دستورالعمل، شروط مورد توافق طرفین شامل تعهدات تأمین‌کننده و استفاده‌کننده، مشخص شدن دانش و منابع مورد استفاده، زمان‌بندی، نحوه تقسیم منافع و سود و در نظر گرفتن ملاحظات اخلاقی می‌شود.

بر این اساس و در راستای پیاده‌سازی مفاد مصرح در کنوانسیون تنوع زیستی، کشورهای غنی

۱. Prior Informed Consent.

۲. Mutually Agreed Terms.

۳. Nagoya Protocol on Access to Genetic Resources and the Fair and Equitable Sharing of Benefits Arising from their Utilization (۲۰۱۴).

۴. Bonn Guidelines on Access to Genetic Resources and Fair and Equitable Sharing of the Benefit Arising out of their Utilization (۲۰۰۲).

از نظر تنوع زیستی و دانش سنتی و در رأس آن‌ها هند، چین، برزیل و گروه کشورهای آفریقایی پیشنهادی ارائه دادند و بر مبنای آن ابداعاتی که برای آن‌ها تقاضای صدور گواهینامه ثبت شده باشد، در مواردی که در این ابداعات از منابع ژنتیکی و دانش سنتی استفاده شده باشد، متقاضیان ثبت این اختراعات می‌بایست در تقاضانامه خود (۱) نام کشور تأمین کننده منابع ژنتیکی و دانش سنتی را افشا کنند؛ (۲) نام منشأ را در کشور تأمین کننده افشا کنند؛ (۳) «گواهی رعایت شناخته شده بین‌المللی»^۱ را از کشور تأمین کننده اخذ و به تقاضانامه ثبت اختراع خود ضمیمه کنند.^۲ مقصود از گواهی رعایت شناخته شده بین‌المللی تأییدیه‌ای است که کشور تأمین کننده پس از اخذ مجوز بهره‌برداری به استفاده کنندگان اعطا و اثبات می‌کند که دسترسی به منابع ژنتیکی و دانش سنتی با رضایت پیشین آگاهانه همراه بوده و در قبال این دسترسی شروط مورد توافق طرفین برای مشارکت و تقسیم عادلانه منافع ناشی از بهره‌برداری تنظیم شده است. همچنین، در این پیشنهاد تصریح شده منظور از کشور تأمین کننده، کشور مبدأ و خاستگاه منابع ژنتیکی و دانش سنتی و یا کشوری است که این منابع را مطابق با اصول و ضوابط مندرج در کنوانسیون تنوع زیستی تحصیل کرده باشد.

در این پیشنهاد پیش‌بینی شده برای تضمین حسن اجرای این الزامات، فرایند رسیدگی به تقاضانامه‌های موضوع الزامات افشا در دفاتر ثبت اختراع تا زمان انطباق و تکمیل آن به حالت تعلیق در خواهد آمد. به علاوه، در صورتی که بعد از اعطای گواهینامه ثبت اختراع عدم رعایت هر یک از اجزاء الزامات افشا مطابق با مقررات کشور تأمین کننده مکشوف یا مشخص شود که اطلاعات مندرج در تقاضانامه نادرست یا جعلی باشد، کشورها باید ضمانت اجرای مؤثر که می‌تواند شامل مجازات مالی، اداری، جزایی یا حتی ابطال گواهینامه ثبت اختراع مزبور باشد، به اجرا بگذارند.

به منظور ایجاد شفاف‌سازی و سابقه در مورد تقاضانامه‌هایی که در آن از منابع ژنتیکی و دانش سنتی استفاده شده است، می‌بایست اطلاعات مربوط به الزامات افشا در این تقاضانامه‌ها در زمان انتشار تقاضانامه یا اعطای گواهینامه (هر کدام که زودتر باشد) منتشر شوند. با توجه به پرسش اصلی

۱. Internationally Recognized Certificate of Compliance (IRCC).

۲. WTO, "Draft Decision to Enhance Mutual Supportiveness between the TRIPS Agreement and the Convention on Biological Diversity", TN/C/W/۵۹, (۲۰۱۱), PP ۲-۳.

پژوهش حاضر که ارزیابی الزامات افشا برای حمایت از دانش و طب سنتی است، در ادامه مقاله، به بررسی نقاط ضعف و قوت پیشنهاد ارائه شده در راستای حمایت از دانش و طب سنتی می‌پردازیم.

۱-۱. نقاط قوت پیشنهاد الزامات افشا در حمایت از دانش و طب سنتی

دلیل پیشنهاد افشای نام کشوری که تأمین‌کننده دانش است، هدف قرار دادن اختراعاتی است که به نوعی از دانش و منابع این کشور استفاده کرده است. از این طریق، با اجرای مؤثر این الزام، استفاده‌کنندگان و مخترعین ترغیب خواهند شد با توجه به ضمانت اجراهای موجود مقررات دسترسی به دانش و منابع را رعایت کنند و از اعطای گواهینامه ثبت اختراع که در آن حقوق مالکین این دانش مورد سوءاستفاده قرار گرفته، جلوگیری شود؛ بنابراین، هدف ابتدایی و اولیه جهت وضع چنین الزامی پیشگیری از دست‌اندازی و استفاده مجاز از دانش مالکان قانونی آن است.

سازوکار دستیابی به این هدف به این صورت عمل می‌کند که افشای نام کشور تأمین‌کننده، دفاتر ثبت اختراع را مطلع می‌سازد که در اختراع در دست بررسی از دانش سنتی بهره گرفته شده است. این اطلاعات هم برای کشور تأمین‌کننده و هم برای ادارات ثبت اختراع مفید خواهد بود. از یک طرف، کشور تأمین‌کننده اینکه از منابع ژنتیکی و دانش آن در ساخت اختراعی استفاده شده مطلع می‌شود و می‌تواند با نظارت بر چگونگی استفاده از منابع تحت در اختیار خود، نسبت به بررسی رعایت و تبعیت از قوانین و مقررات خود توسط استفاده‌کننده آگاه می‌شود تا در صورت لزوم بتواند نسبت به طرح دعوی و احقاق حق خود اقدام کند.^۱

از طرف دیگر، اطلاعات افشاشده از سوی استفاده‌کننده موجب تسهیل دسترسی دفاتر ثبت اختراع به سابقه اختراع و استفاده از دانش مرتبط در منشأ خود می‌شود. این مسئله به‌ویژه در زمان بررسی شروط جدید بودن و داشتن گام ابتکاری حائز اهمیت است زیرا در این شرایط بررسی‌کننده تقاضای ثبت اختراع می‌تواند با گسترش دامنه جستجوی خود پیرامون مطالب مرتبط با اختراع، دقت خود را در بررسی اطلاعاتی که در ارتباط با جدید بودن و داشتن گام ابتکاری اختراع دارند، بالا ببرند. به‌طور مثال، اگر اختراع موردنظر دارویی باشد که با استفاده از ترکیبات

۱. De Werra J, "Fighting Against Biopiracy: Does the Obligation to Disclose in Patent Applications Truly Help?", *Vanderbilt Journal of Transnational Law*, No. ۴۲(۲۰۰۹), p ۱۷۸.

گیاه یا گیاهان خاص موجب درمان یا کاهش تأثیرات منفی بیماری معین می‌شود و دانش استفاده از این گیاهان برای درمان آن بیماری قبلاً توسط مردمان بومی در کشوری شناخته شده بوده است، افشای این مطلب می‌تواند به‌طور قابل توجهی در تعیین و ارزیابی شروط جدید بودن و گام ابتکاری اختراع تأثیر داشته باشد. به این ترتیب، الزام افشا می‌تواند موجب کاهش اشتباه و افزایش دقت دفاتر ثبت اختراع و در نتیجه افزایش کیفیت گواهینامه‌های ثبت اختراع شود.

در عین حال باید توجه داشت خواه دانش استفاده شده ارتباط مستقیم با شرایط اساسی قابلیت ثبت اختراع (به‌ویژه جدید بودن و داشتن گام ابتکاری) داشته، خواه چنین ارتباطی وجود نداشته و دانش استفاده شده جزئی باشد، الزامات افشا مشمول چنین استفاده‌ای خواهند شد. این جنبه، موجب افزایش محدوده اعمال الزامات افشا و در نتیجه کاهش احتمال سوءاستفاده از دانش طب سنتی از طریق نظام ثبت اختراع می‌شود. توضیح اینکه دانش سنتی بکار رفته در اختراع ممکن است مستقیماً راجع به ادعای اختراع که در واقع همان «مفهوم ابتکاری»^۱ اختراع هستند، باشد. مثلاً اگر اختراع راجع به یک ترکیب از گیاهان سودمند برای درمان کبد چرب بوده است، دانش سنتی استفاده شده در اختراع شامل اطلاعاتی راجع به تأثیر یکی از این گیاهان در مداوای این بیماری باشد.

همچنین این امکان وجود دارد که این استفاده ارتباط مستقیمی با مفهوم ابتکاری نداشته باشد و صرفاً اطلاعات کلی پیرامون اختراع ارائه می‌دهد. برای نمونه، دانش سنتی به‌صورت کلی از فواید درمانی گیاه خاص خبر می‌دهد و مخترع با صرف زمان و پژوهش شفافبخشی آن گیاه در درمان بیماری خاصی را کشف کند. باید توجه داشت الزام افشا شامل هر دو حالت مذکور می‌شود و از این حیث تفاوتی میان درجه ارتباط دانش سنتی و اختراع وجود ندارد و نام کشور مبدأ و یا تأمین کننده این دانش بایستی افشا شود.

همان‌طور که پیش‌تر عنوان شد، پیشنهاد ارائه شده توسط کشورهای غنی از نظر تنوع زیستی شامل افشای منشأ در کشور تأمین کننده نیز می‌شود. مقصود از منشأ در این پیشنهاد می‌تواند شامل بانک‌های اطلاعاتی مرتبط با داده‌های ژنتیکی و دانش سنتی، منابع علمی، باغ‌های گیاه‌شناسی، مؤسسات تحقیقاتی و دستگاه‌های دولتی متولی امر باشد.^۲ یکی از محسنات مثبت چنین مقرره‌ای

۱. Inventive Concept.

۲. Kuruk P, "Regulating Access to Traditional Knowledge and Genetic Resources: The Disclosure Requirement as a Strategy to Combat Biopiracy", *San Diego International*

این است که در کنار ایجاد شفافیت و افزایش ابزارهای مدیریت منابع برای کشور تأمین‌کننده، جوامع و گروه‌های بومی و محلی نیز می‌توانند تحت این عنوان مورد شناسایی قرار گیرند و از این طریق امکان مشارکت آنان در پروژه‌های تحقیق و توسعه و کسب عواید ناشی از بهره‌برداری نیز شامل آن‌ها شود. به این ترتیب، ذکر نام گروه‌های بومی به‌عنوان منشأ و پدیدآورنده دانش سنتی استفاده‌شده در اختراع، نقش آنان را در فعالیت‌ها و پیشرفت‌های صنعتی و تجاری بیش‌ازپیش آشکار می‌سازد.

یکی دیگر از نقاط قوت طرح الزامات افشا، پیش‌بینی گواهی رعایت شناخته‌شده بین‌المللی است. در مقدمه مقاله ذکر شد که چالش بزرگ کشورهای در حال توسعه و جوامع بومی محلی سرقت زیستی در معنای استفاده غیرمجاز از دانش سنتی بدون در نظر گرفتن عواید مادی برای صاحبان آن است. در اینجا الزام متقاضیان ثبت اختراع به ارائه این گواهی به‌طور بالقوه می‌تواند برای هر وجه این مشکل راه‌حل ارائه کند. اولاً، گواهی رعایت شناخته‌شده بین‌المللی می‌تواند تضمین کند دسترسی به دانش سنتی با اجازه صاحبان آن صورت پذیرفته است. ثانیاً، آن‌ها می‌توانند در قالب شروط موردقبول طرفین، شرایط استفاده را مشخص کنند.

نظارت بر اجرای مفاد الزامات افشا با ملزم کردن دفاتر ثبت اختراع برای انتشار تقاضانامه یا گواهینامه‌های ثبت اختراعی که مشمول این الزامات می‌شوند تسهیل شده است. انتشار اطلاعات در خصوص اخذ رضایت و تعیین شروط استفاده به‌عنوان یک اهرم نظارتی منجر می‌شود تا قابلیت ردیابی و اطلاع از چگونگی استفاده افزایش یابد. مثلاً این احتمال وجود دارد که در شرایط تعیین‌شده برای استفاده تصریح‌شده باشد که استفاده‌کننده نمی‌تواند از دانشی که اجازه دسترسی به آن را یافته در ثبت اختراع استفاده کند. در چنین مواردی، مقامات مسئول در کشور تأمین‌کننده می‌توانند با بهره‌گیری از سازوکارهای پیش‌بینی‌شده در پیشنهاد، استفاده‌کنندگان متخلف را پاسخگوی اعمال غیرمجازشان کنند.

جنبه‌های مثبتی که تاکنون در خصوص الزامات افشا بدان پرداخته شد، با در نظر گرفتن ضمانت اجراهای مؤثر و کارآمد از حالت بالقوه خارج و بالفعل می‌شود. همان‌طور که در ابتدای این بحث ذکر شد، به‌منظور تقویت حسن اجرای الزامات افشا، ضمانت‌های اجرایی پیش‌بینی‌شده

است. به این ترتیب، با وضع مجازات مقرر شده، استفاده کنندگان ترغیب به رعایت شرایط دسترسی عادلانه می‌شوند زیرا با توجه به هزینه‌های سنگین ناشی عدم تبعیت از این الزامات، در بسیاری موارد تخلف از شرایط دسترسی عادلانه و مقرون به صرفه نخواهد بود.

یکی از محسنات دیگر سازوکار الزامات افشا این است که اصولاً در این سازوکار تفکیکی میان دانش سنتی در حوزه عمومی^۱ و غیر آن وجود ندارد. توضیح اینکه در منابع متعدد اذعان شده بخش معتابهی از دانش سنتی وارد حوزه عمومی شده و برای عموم قابل دسترسی است.^۲ این مسئله یکی از موانع اصلی برای حمایت از داروهای سنتی و سایر اشکال مشتق از دانش سنتی از طریق حقوق مالکیت فکری است زیرا از یک طرف در نظام ثبت اختراع جدید بودن شروط اساسی برای ثبت اختراع است و از طرف دیگر، در نظام اسرار تجاری محرمانه بودن یکی از شروط حمایت می‌باشد اما در سازوکار الزامات افشا چنین شرطی وجود ندارد. در واقع در این سازوکار تا زمانی که دانش قابل انتساب به فرد یا گروه معین باشد، می‌توان استفاده از آن را منوط به کسب اجازه صاحب دانش دانست. از این رو، خواه دانش سنتی استفاده شده در اختراع در حوزه عمومی قرار داشته خواه نباشد، متقاضی ثبت آن اختراع ملزم به افشای منشأ آن خواهد بود و به این ترتیب خلأ موجود در نظام حقوق مالکیت فکری در حمایت از دانش سنتی در حوزه عمومی از طریق الزامات افشا رفع می‌شود.

۲-۱- مشکلات و کمبودها در پیشنهاد الزامات افشا

با وجود اینکه ارکان پیشنهاد الزامات افشا مؤلفه‌های لازم برای حمایت مؤثر از طب سنتی را فراهم می‌آورد، این پیشنهاد چه از نظر تئوری و چه از لحاظ اجرایی دچار کمبودهایی است. در ادامه این مقاله به بیان آنها می‌پردازیم.

۱. Public Domain.

۲. Trotti John L., "Compensation Versus Colonization: A Common Heritage Approach to the Use of Indigenous Medicine in Developing Western Pharmaceuticals", Food and Drug Law Journal, No. ۵۶ (۲۰۰۱), p ۳۷۳; Timmermans Karin, "Intellectual Property Rights and Traditional Medicine: Policy Dilemmas at the Interface", Social Science & Medicine, No. ۵۷(۲۰۰۳), p ۷۴۸. Heather A Sapp, "Monopolizing Medicinal Methods: The Debate Over Patent Rights for Indigenous Peoples", Temple Journal of Science, Technology & Environmental Law, No. ۲۵(۲۰۰۶), p ۱۹۷.

اولین مسئله در ارتباط با موقعیت‌هایی است که الزامات افشا اعمال می‌شود. طبق پیشنهاد مطرح‌شده، زمانی افشای نام کشور تأمین‌کننده و منبع و ارائه گواهی رعایت شناخته‌شده بین‌المللی الزامی است که در اختراعی که برای ثبت آن تقاضانامه تسلیم‌شده، منابع ژنتیکی و دانش سنتی بکار رفته باشد. همان‌طور که از متن صریح پیشنهاد برمی‌آید، استفاده از این منابع بدون قید و شرط آمده و چنین برداشت می‌شود پیشنهادکنندگان اصرار بر این دارند که هرگونه استفاده از منابع تحت تسلطشان در اختراع در محدوده الزامات افشا قرار می‌گیرد. علی‌رغم اینکه این مسئله در وهله اول از جهت افزایش گسترده این الزامات مفید به نظر می‌رسد، اما در عمل ممکن است چنین نباشد.

نکته دوم در خصوص کشور منشأ منابع ژنتیکی و دانش سنتی است. تا زمانی که منشأ مشخص باشد، الزام افشای نام این کشور یا کشورها امر دشواری نخواهد بود. این مسئله به‌ویژه زمانی که منابع در محل کشور تأمین‌کننده اخذ می‌شود صادق خواهد بود. رعایت این الزام وقتی دشوار می‌شود که منشأ مشخص نباشد و یا اینکه چند کشور ادعای مالکیت منابع را داشته باشند. در مورد اول، رعایت الزامات افشا عملاً امکان‌پذیر نیست زیرا تعیین کشور منشأ مستلزم انجام تحقیقات در مورد اطلاعات جغرافیای زیستی است که امکان دارد چنین اطلاعاتی در دسترس نباشد.^۱ در مورد دوم نیز اگر سازوکاری برای تعیین کشور مالک یا تقسیم سهم میان آن‌ها وجود نداشته باشد، نام بردن هر کدام از این کشورها به‌عنوان کشور منشأ ممکن است موجب مرافعه شود. با توجه به اینکه اعطای گواهینامه ثبت اختراع موجب اختصاص حقوق انحصاری به دارنده آن می‌شود، این قضیه ممکن است حساسیت‌برانگیزتر از بهره‌برداری ساده از موضوع اختراع باشد. از این‌رو، در موارد فوق‌الذکر اعمال مجازات افشا غیرممکن یا حداقل چالش‌برانگیز خواهد بود. در مورد افشای نام منبع نیز این مشکلات وجود خواهد داشت.

البته در چنین مواردی می‌توان با استفاده از مقررات موجود در بند ۲ ماده ۱۱ پروتکل ناگویا^۲

۱. Dutfeld G, "Thinking Aloud on Disclosure of Origin", Occasional Paper ۱۸, Quaker International Affairs Programme (۲۰۰۵), P ۳, available at <<http://ictsd.org/ip/۲۶۵۰۳/?view=document>> accessed ۱ April ۲۰۱۶.

۲. «پروتکل ناگویا در مورد دسترسی به منابع ژنتیکی و تسهیم عادلانه و منصفانه منافع حاصل از استفاده آنها الحاقی به کنوانسیون تنوع زیستی» در جلسه دهم مجمع عمومی سازمان ملل متحد در ۲۹ اکتبر ۲۰۱۰ در ناگویا (ژاپن) تصویب شد. این پروتکل هدف سوم کنوانسیون تنوع زیستی را با صراحت قانونی و شفافیت بیشتر تبیین می‌کند. این پروتکل ۱۰۴ عضو دارد.

ابراز داشت در صورتی که اجزاء تنوع زیستی و دانش سنتی متعلق به یک کشور خاص نباشد و اطلاعات راجع به آن در چند کشور یافت شود، این کشورها برای نیل به اهداف پروتکل که در واقع همان اهداف کنوانسیون تنوع زیستی برای تقسیم عادلانه و منصفانه منافع ناشی از استفاده از دانش سنتی است، باید با یکدیگر همکاری داشته باشند و در این مسیر از مشارکت جوامع بومی و گروه‌های محلی بهره ببرند. در این حالت، می‌توان پیشنهاد کرد با امضای توافق‌نامه‌های دو یا چندجانبه سازوکارهای مدیریت استفاده از دانش سنتی مشترک در چند کشور با مشارکت و رعایت حقوق این جوامع به‌عنوان صاحبان دانش طراحی و تبیین کرد به طوری که با تشکیل کارگروه‌هایی شامل کنندگان کشورهای ذی‌نفع، نسبت به اعلام رضایت جهت استفاده و نظارت بر تقسیم عادلانه منافع ناشی از بهره‌برداری از این دانش اقدام کرد.

نکته سوم، در ارتباط با مقررات دسترسی به منابع ژنتیکی و دانش سنتی در کشور مبدأ است. در کنار الزام افشای نام کشور تأمین‌کننده و منبع، رعایت قواعد مربوط به رضایت پیشین آگاهانه و شروط مورد توافق طرفین بخش عمده پیشنهاد الزامات افشا و از نقاط قوت آن هستند. برای اینکه بتوان استفاده‌کنندگان را ملزم به تبعیت از این دو شرط کرد، وجود قوانین و مقررات ملی پیرامون دسترسی به این منابع ضروری است. در واقع، وجود سازوکار قانونی در سطح ملی برای دسترسی به منابع ژنتیکی و دانش سنتی پیش‌نیاز اجرای مفاد الزامات افشا در خصوص رضایت پیشین آگاهانه و شروط مورد توافق طرفین است.

علی‌رغم چنین ضرورتی، گزارش‌های متعددی از عدم وجود سازوکارهای قانونی لازم در بعضی از کشورهای غنی از نظر تنوع زیستی همانند کشورمان وجود دارد.^۱ برخی دیگر از کشورها هنوز در مرحله وضع مقررات در این رابطه هستند. با توجه به اینکه صدور گواهی رعایت

کشورمان نیز در صدد الحاق به این پروتکل و لایحه‌ای تحت عنوان «لایحه الحاق دولت جمهوری اسلامی ایران به پروتکل ناگویا در مورد دسترسی به منابع ژنتیکی و تسهیم عادلانه و منصفانه منافع حاصل از استفاده آنها الحاقی به کنوانسیون تنوع زیستی» در حال بررسی در مجلس است.

۱. WTO, "Article ۲۷,۳(b): Relationship between the TRIPS Agreement and the CBD, and the Protection of Traditional Knowledge and Folklore", IP/C/W/۴۳۴, (۲۰۰۴), para ۲۱; WTO, "Review of Article ۲۷,۳(b) of the TRIPS Agreement, and the Relationship between the TRIPS Agreement and the CBD and the Protection of Traditional Knowledge and Folklore — "A Concept Paper", IP/C/W/۳۸۳, (۲۰۰۲), para ۵۴.

شناخته شده بین‌المللی یا هر نوع گواهی مشابه برای تأیید تبعیت استفاده‌کننده از اصول دسترسی عادلانه و منصفانه مستلزم ایجاد رژیم حقوقی و اداری می‌باشد، عملاً امکان اجرا و پیاده‌سازی الزامات افشا در کشورهای فاقد چنین رژیمی وجود ندارد. از طرف دیگر، وجود ساختار حقوقی و اداری از جهت نظارت بر حسن اجرای الزامات افشا ضروری است. همان‌طور که پیش‌تر بررسی شد، اطلاعات موجود در تقاضانامه‌ها برای ثبت اختراعاتی که در آن از منابع ژنتیکی و دانش سنتی استفاده شده است، همراه با این تقاضانامه‌ها منتشر می‌شوند. کشورهای تأمین‌کننده می‌توانند از طریق تعبیه تشکیلات لازم نسبت به رعایت مقررات توسط استفاده‌کنندگان و التزام آن‌ها در خصوص شروط مندرج در قراردادهای اعطای دسترسی اطمینان حاصل کنند. درواقع، کشورها با داشتن چنین تشکیلاتی می‌توانند به رصد چگونگی استفاده از منابع پردازند و اقدامات لازم را موارد کشف استفاده غیرمجاز به عمل آورند.

۲- محل اعمال الزامات افشا

بحث مهم دیگر محلی است که الزامات افشا برای اجرایی شدن در آنجا معرفی می‌شود. با توجه به اینکه موضوع در سازمان جهانی تجارت به‌عنوان یک ماده جدید در موافقت‌نامه تریپس و در سازمان جهانی مالکیت فکری در پیش‌نویس معاهده بین‌المللی برای حمایت از دانش سنتی مطرح شده است، در ادامه به بررسی روند طرح الزامات افشا در این دو سند و چالش‌های موجود در آن می‌پردازیم.

۲-۱- طرح الزامات افشا در موافقت‌نامه تریپس

کشورهای پیشنهاددهنده الزامات افشا، به‌طور مشخص هند، برزیل، گروه کشورهای آفریقایی به همراه چند کشور در حال توسعه دیگر، پیشنهاد اضافه کردن این الزامات را به مقررات حق اختراع موافقت‌نامه تریپس در قالب ماده ۲۹ مکرر داده‌اند.^۱ دلیل انتخاب این پیشنهاد را ابتداءً در اعلامیه دوحه در نشست وزیران سازمان جهانی تجارت سال ۲۰۰۱ باید جستجو کرد. بند ۱۹ این اعلامیه، شورای تریپس را مأمور بررسی ارتباط بین موافقت‌نامه تریپس با مفاد کنوانسیون تنوع زیستی و

۱. WTO, "Draft Decision to Enhance Mutual Supportiveness between the TRIPS Agreement and the Convention on Biological Diversity", TN/C/W/۵۹, (۲۰۱۱), PP ۲-۳.

حمایت از دانش سنتی کرده بود. به اعتقاد آنها این دو معاهده باهم ناسازگارند زیرا درحالی که کنوانسیون تنوع زیستی حق کشورها بر منابع ژنتیکی و دانش سنتی را به رسمیت می‌شناسد و آن را در زمره حقوق حاکمیتی دولت‌ها می‌داند، موافقت‌نامه تریپس از اعطای حقوق انحصاری به افراد برای منابعی که ممکن است به کشور دیگری تعلق داشته باشد، جلوگیری نمی‌کند.^۱ در واقع، به اعتقاد آنها، عدم وجود مقرراتی پیرامون ضرورت دسترسی عادلانه و منصفانه به منابع کشورهای دیگر که ممکن است موضوع حقوق مالکیت فکری مندرج در موافقت‌نامه تریپس قرار گیرند، موجب ایجاد تعارض میان این موافقت‌نامه با کنوانسیون تنوع زیستی که حول محور لزوم احترام به حقوق ملت‌ها و دانش سنتی و ابداعات جوامع بومی و گروه‌های محلی می‌چرخد، می‌شود.^۲

در این راستا، کشورهای پیشنهاددهنده همچنین به بند ۵ ماده ۱۶ کنوانسیون اشاره می‌کنند که مطابق آن کشورهای عضو با تأیید بر اینکه حقوق مالکیت فکری به‌ویژه حق اختراع می‌تواند بر اجرای این کنوانسیون تأثیر بگذارد، باید در این مورد، برابر قوانین داخلی و حقوق بین‌الملل به منظور حصول اطمینان از این که چنین حقوقی حامی این کنوانسیون بوده و مغایر با اهداف آن نخواهد بود، با یکدیگر همکاری کنند. کشورهای پیشنهاددهنده الزامات افشا سکوت موافقت‌نامه تریپس نسبت به این ماده را به‌عنوان دلیلی بر رواج سرقت زیستی و صدور گواهی‌نامه‌های متعدد ثبت اختراع که در آنها دانش سنتی به‌طور غیرمنصفانه‌ای استفاده شده‌اند، می‌دانند.^۳ از این رو، به‌زعم این کشورها گنجانیدن الزامات افشا در موافقت‌نامه تریپس این خلأ را جبران می‌کند و می‌تواند موجب شود تا هر دو سند به‌طور متقابل حمایت‌کننده مفاد یکدیگر باشند و از سوءاستفاده از حقوق دیگر کشورها جلوگیری شود.^۴

۱. WTO, "The Relationship between the TRIPS Agreement and the CBD and the Protection of Traditional Knowledge" IP/C/W/۳۵۶, (۲۰۰۲), paras ۷-۸.

۲. شهاب‌الدین علی، عزیزی ناصر، مومنی راد احمد، «حمایت از تنوع زیستی و دانش سنتی در نظام جهانی مالکیت فکری»، مجله حقوقی بین‌المللی، شماره ۴۹، (۱۳۹۲)، ص ۲۴۴.

۳. WTO, "The Relationship between the TRIPS Agreement and the CBD and the Protection of Traditional knowledge", IP/C/W/۴۰۳, (۲۰۰۳), para ۴.

۴. WTO, "The Relationship between the TRIPS Agreement and the Convention on Biological Diversity (CBD) and the Protection of Traditional Knowledge: Technical Observations on Issues Raised in a Communication by the United States", IP/C/W/۴۴۳, (۲۰۰۵), para ۱۳.

بعد از ارائه این پیشنهاد، جمعی از کشورهای توسعه یافته نسبت به الزامات افشا و گنجاندن آن در متن موافقت‌نامه تریپس موضع‌گیری و به‌طور خاص، آمریکا و ژاپن وجود ناسازگاری میان موافقت‌نامه تریپس و کنوانسیون تنوع زیستی را رد کردند. استدلال آمریکا مبتنی بر این مبنای بود که موافقت‌نامه تریپس اصول کلی حمایت از حقوق مالکیت فکری را پایه‌ریزی می‌کند.^۱ این حقیقت که موافقت‌نامه تریپس در ارتباط با منابع ژنتیکی، دانش سنتی و لزوم دسترسی عادلانه به آن‌ها تعهدی برای کشورها ایجاد نمی‌کند دلیلی بر تعارض این موافقت‌نامه با کنوانسیون تنوع زیستی یا نقض اصول دسترسی عادلانه و منصفانه نیست.^۲ هرکدام از این دو سند اهداف مجزا و مختص به خود را دارند و از این طریق سازوکارهای پیش‌بینی شده آن‌ها را اجرایی می‌کنند.^۳

همچنین، اتحادیه اروپا نیز متذکر شد موافقت‌نامه تریپس دارای مقرراتی دال بر مخالفت یا جلوگیری از اصول دسترسی عادلانه همانند رضایت پیشین آگاهانه و شروط مورد توافق طرفین نیست.^۴ به‌علاوه این اتحادیه اظهار داشت سازمان جهانی تجارت محل مناسبی برای بحث پیرامون حمایت از دانش سنتی نیست.^۵ با توجه به تأسیس کمیته بین‌الدولی مالکیت فکری، منابع ژنتیکی، دانش سنتی، نموده‌های فرهنگی و فولکلور (کمیته بین‌الدولی)^۶ در سازمان جهانی مالکیت فکری به‌عنوان نهاد بین‌المللی و مسئول بررسی راهکارهای حمایت از دانش سنتی، الزامات افشا موضوعاً بایستی در این کمیته مطرح و پیگیری شود.^۷ طرح این مسئله در سازمان جهانی تجارت موجب دوباره کاری و تکرار بررسی و فعالیت‌ها برای چگونگی حمایت از دانش سنتی در این دو نهاد

۱. WTO, "Report of the Meeting Held on ۲۴-۲۵ November ۱۹۹۷", WT/CTE/M/۱۶, (۱۹۹۷), para ۹۱.

۲. Ibid.

۳. Ibid.

۴. WTO, "Review of Article ۲۷,۳(b) of the TRIPS Agreement, and the Relationship between the TRIPS Agreement and the CBD and the Protection of Traditional Knowledge and Folklore — "A Concept Paper", IP/C/W/۳۸۳, (۲۰۰۲), para ۳۳.

۵. WTO, "Minutes of Meeting Held in the Centre William Rappard on ۱۷-۱۹ September ۲۰۰۲", IP/C/M/۳۷/Add.۱, (۲۰۰۲), para ۲۴۲; WTO, "Minutes of Meeting Held in the Centre William Rappard on ۲۱ and ۲۲ September ۲۰۰۰", IP/C/M/۲۸, (۲۰۰۰), para ۱۵۰.

۶. WIPO Intergovernmental Committee on Intellectual Property and Genetic Resources, Traditional Knowledge and Folklore (IGC).

۷. Ibid.

بین‌المللی می‌شود.^۱

همچنین، کشورهای توسعه‌یافته موضع مساعدی پیرامون اصل موضوع یعنی الزامات افشا نداشتند. آمریکا و ژاپن در مکاتبات مختلف و جداگانه نسبت به اجرایی شدن الزامات افشا مخالفت داشتند. به اعتقاد آن‌ها این پیشنهاد برای دفاتر ثبت اختراع بار مالی خواهد داشت و از نظر اداری نیز روند رسیدگی به تقاضانامه‌های ثبت اختراع را طولانی و پیچیده‌تر خواهد کرد.^۲ این مسئله در فعالیتهای مربوط به تحقیق و توسعه در صنعت داروسازی نیز تأثیر منفی خواهد داشت.^۳ اگرچه به‌زعم هند و برزیل دفاتر ثبت اختراع لزومی به بررسی و راستی‌آزمایی مدارک ارائه‌شده در مورد کسب رضایت و تعیین شروط استفاده ندارند و آن کار توسط نهادهای مربوطه در کشور تأمین‌کننده انجام خواهد گرفت، از نظر آمریکا تهیه مقدمات و تعبیر سازوکارهای لازم برای اجزای الزامات افشا در دفاتر ثبت اختراع و تنظیم مقررات برای اعمال ضمانت اجراها در موارد عدم رعایت الزامات پیچیده، طولانی و هزینه‌بر خواهد بود.^۴

به‌زعم آمریکا، در صورت حدوث اختلاف میان استفاده‌کننده (مقاضی ثبت اختراع) و مقامات کشور تأمین‌کننده، دادگاه‌های کشوری که تقاضای ثبت اختراع در آن شده است بر اساس اطلاعاتی که اکثراً شامل مقررات کشور خارجی می‌شود، نسبت به پرونده و بنا به اقتضا در خصوص ضمانت اجرای متناسب باید تصمیم‌گیری کنند.^۵ طبق این دیدگاه، تعریف و اجرایی کردن چنین سازوکاری بدعت در نظام ثبت اختراع خواهد بود که تلاش‌ها در چند دهه اخیر جهت ایجاد ابزار مؤثر برای توسعه اقتصادی و حمایت از فن‌آوری را دستخوش ابهام و پیچیدگی می‌کند.^۶

اتحادیه اروپا علی‌رغم مخالف با گنجاندن پیشنهاد الزامات افشا در موافقت‌نامه تریپس، نسبت

۱. WTO, "Minutes of Meeting Held in the Centre William Rappard on ۲۱ September ۲۰۰۴", IP/C/M/۴۵, (۲۰۰۴), para ۴۶; WTO, "Minutes of Meeting Held in the Centre William Rappard on ۵-۷ March ۲۰۰۲", IP/C/M/۳۵, (۲۰۰۲), paras ۲۴۱-۲۴۲.

۲. WTO, op. cit, IP/C/W/۴۳۴, para ۱۵.

۳. Ibid, para ۳۳.

۴. WTO, "Article ۲۷,۳(b), Relationship between the TRIPS Agreement and the CBD, and the Protection of Traditional Knowledge and Folklore", IP/C/W/۴۶۹, (۲۰۰۶), para ۵.

۵. WTO, op. cit, IP/C/W/۴۳۴, para ۱۵.

۶. Ibid, para ۳۳.

به تعریف و اجرایی شدن الزامات افشا موضع منعطف تری اتخاذ کرد.^۱ این اتحادیه در مکاتباتش به شورای تریپس اظهار داشت از ایده متعهد ساختن متقاضیان ثبت اختراع به افشای کشور منشأ حمایت می‌کند؛ اما در ارتباط با الزام متقاضیان نسبت به تهیه مدارک دال بر رعایت شرایط دسترسی عادلانه با آمریکا و ژاپن اشتراک نظر دارد.^۲ سویس و نروژ نیز موضعی کمابیش مشابه با اتحادیه اروپا اتخاذ کردند.^۳ به‌عنوان نمونه، به اعتقاد نروژ این الزام، باید حاوی افشای کشور تهیه‌کننده منابع ژنتیکی و دانش سنتی باشد و اگر کشور منبع، ناشناخته باشد این مسئله باید در تقاضانامه ثبت اختراع ذکر شود. متقاضیان باید متعهد شوند که مدرک رضایت به‌دست‌آمده از کشور صاحب منبع را افشا کنند؛ اما برخلاف نظر کشورهای در حال توسعه، عدم موافقت با تعهد به افشای منبع پس از اعطای حق اختراع، به اعتبار اختراع، خللی وارد نمی‌کند زیرا به‌زعم این کشور، الزام به افشا، ضابطه اصلی برای صحت حق اختراع نیست.^۴

مستقل از دیدگاه‌ها و مواضع اعلام‌شده توسط کشورها، جهت بررسی و ارزیابی گنجاندن الزامات افشا در موافقت‌نامه تریپس، پاسخ به این سؤال ضروری است آیا میان این موافقت‌نامه و کنوانسیون تنوع زیستی ناسازگاری وجود دارد؟ آیا فقدان مقررات پیرامون دسترسی عادلانه به منابع زیستی موجب می‌شود تا موافقت‌نامه تریپس مغایر با اهداف کنوانسیون تنوع زیستی شود و آن‌طور که پیشنهاددهندگان تصور دارند، اجازه سرقت زیستی می‌دهد؟

در ابتدا باید توجه داشت هدف موافقت‌نامه تریپس وضع استانداردهای حداقلی برای حمایت از حقوق مالکیت فکری است. مقررات این موافقت‌نامه به‌صورت کلی بیان‌شده است تا زمینه جهانی‌سازی حمایت از این حقوق را با ایجاد انعطاف و آزاد گذاشتن ابتکار عمل دولت‌ها در تعیین جزییات فراهم آورد. درعین حال، موافقت‌نامه در بند دوم ماده ۸ خود دولت‌ها را مجاز به

۱. WTO, "Background and the Current Situation", (۲۰۱۱), available at <http://www.wto.org/english/tratop_e/trips_e/art27_3b_background_e.htm> accessed ۱ April ۲۰۱۶.

۲. WTO, op. cit., IP/C/W/۳۸۳, para ۵۴.

۳. WTO, "Article ۲۷,۳(b), the Relationship between the TRIPS Agreement and the CBD, and the Protection of Traditional Knowledge", IP/C/W/۴۰۰/Rev.۱, (۲۰۰۳), P ۲; WTO, "The Relationship between the TRIPS Agreement, the Convention on Biological Diversity and the Protection of Traditional Knowledge — Amending the TRIPS Agreement to Introduce an Obligation to Disclose the Origin of Genetic Resources and Traditional Knowledge in Patent Applications", IP/C/W/۴۷۳, (۲۰۰۶), PP ۲-۳.

۴. شهاب‌الدین علی، عزیزی ناصر، مومنی راد احمد، پیشین، ص ۲۴۸.

انجام اقدامات لازم برای جلوگیری از سوءاستفاده از حقوق مالکیت فکری می‌کند. چنین اقداماتی می‌تواند شامل ضوابط و الزامات پیرامون نحوه و چگونگی دسترسی به منابع ژنتیکی و دانش سنتی باشد. از این رو، به نظر نمی‌رسد آن‌گونه که کشورهای پیشنهاددهنده الزامات افشا استدلال می‌کنند نبود مقررات پیرامون دسترسی عادلانه به دانش سنتی تعبیر به ناسازگاری میان موافقت‌نامه تریپس و کنوانسیون تنوع زیستی شود زیرا با توجه به آنچه ذکر شد این موافقت‌نامه برای اشخاص و دولت‌ها در ایفای تعهدات خود در ارتباط با دسترسی به منابع و دانش سنتی مانعی ایجاد نمی‌کند.

اما در عین حال باید توجه داشت نفی تعارض میان دو سند به معنی نفی پیشنهاد گنجاندن الزامات افشا در موافقت‌نامه تریپس نیست. مسلماً این موافقت‌نامه امتیازات قابل توجهی برای گنجاندن این الزامات در جهت حمایت مؤثر از دانش و طب سنتی دارد. سازمان جهانی تجارت، سازمانی قدرتمند و مرجع رسمی بین‌المللی برای تعیین سیاست‌گذاری‌های کلان اقتصادی و تنظیم روابط تجاری است که نقش حقوق مالکیت فکری در تجارت جهانی با تصویب موافقت‌نامه تریپس به رسمیت شناخته شده است. اهمیت وضع الزامات افشا در این موافقت‌نامه و در چهارچوب سازمان جهانی تجارت، جایگاه احترام و حمایت از منابع دانش سنتی را به‌عنوان منبعی ارزشمند بالا می‌برد. با تصویب این الزامات، تمامی ۱۶۴ کشور عضو این سازمان که شامل اصلی‌ترین و مهم‌ترین بازیگران عرصه اقتصاد در جهان هستند، متعهد به اجرای این بسته حمایتی از دانش سنتی در داخل مرزهای خود می‌شوند.

به‌علاوه، یکی از برجسته‌ترین امتیازات سازمان جهانی تجارت وجود سازوکار حل و فصل دعاوی است. این سازوکار که با مؤلفه‌های انصاف، سرعت، مؤثر بودن و پذیرش متقابل ضابطه‌مند شده، موجب افزایش تبعیت کشور از مقررات موافقت‌نامه‌های زیرمجموعه سازمان جهانی تجارت از جمله موافقت‌نامه تریپس شده است.^۱ در صورت تصویب الزامات افشا، کشور یا کشورهایی که این الزامات را در کشور خود پیاده‌سازی نمی‌کنند یا آن‌ها را به‌درستی به‌موقع اجرا نمی‌گذارند در هیات‌های رسیدگی به اختلاف محکوم و از طریق ضمانت اجرای کارآمد مسئول جبران خسارت و ملزم به اجرا خواهد شد.

۱. پیلتن فرزاد، «رژیم حقوقی حل و فصل اختلافات در سازمان جهانی تجارت»، دانشنامه حقوق و سیاست، شماره ۱۷ (۱۳۹۱)، ص ۳۵-۳۹.

به هر ترتیب، اشتیاق و تلاش کشورهای پیشنهاددهنده برای گنجاندن الزامات افشا در موافقت‌نامه تریپس را می‌توان بر اساس امتیازات درخور توجه سازمان جهانی تجارت و این موافقت‌نامه و به‌منظور به حداکثر رساندن جایگاه و ارزش منابع ژنتیکی و دانش سنتی توجیه کرد. با استفاده از فضای ایجادشده در اجلاس دوحه و مأموریت شورای تریپس برای بررسی رابطه موافقت‌نامه تریپس با کنوانسیون تنوع زیستی برای حمایت از دانش سنتی، این کشورها کوشش کرده‌اند تا با معرفی الزامات افشا، میان موافقت‌نامه تریپس و حقوق مالکیت فکری که به‌طور سنتی مورد اقبال و توجه کشورهای توسعه‌یافته بوده و کنوانسیون تنوع زیستی که در آن بر حقوق کشورهای در حال توسعه نسبت به منابع خود تأکید شده است، پیوند برقرار کنند.

با این وجود، همان‌طور که روبرتو ازودو دبیر کل وقت سازمان جهانی تجارت در سال ۲۰۱۱ اعلام کرد به دلیل اختلاف آراء و گروه‌بندی میان کشورها، شورای تریپس در ارتباط با گنجاندن الزامات افشا در موافقت‌نامه تریپس به نتیجه‌گیری نرسید و در عمل مذاکرات به بن‌بست رسیده است.^۱ در واقع، برای معرفی پیشنهاد الزامات افشا به‌عنوان ماده ۲۹ مکرر موافقت‌نامه، لازم است دوسوم از اعضای سازمان جهانی تجارت مفاد آن را تصویب کنند که تاکنون چنین اکثریتی حاصل نشده است، به فرض رسیدن تعداد کشورهای حامی پیشنهاد به دوسوم، این مقرر صرفاً برای کشورهای تصویب‌کننده آن لازم‌الاجرا خواهد بود و برای سایر کشورها الزام‌آور نیست.

۲-۲. درج الزامات افشا در قوانین داخلی

با توجه به مشکلاتی که پیش روی تصویب الزامات افشا در سازمان جهانی تجارت و کندی پیشرفت سند تهیه‌شده در سازمان جهانی مالکیت فکری و همچنین ضرورت وجود سازوکارهای داخلی جهت حمایت از دانش و طب سنتی، برخی از کشورها درصدد به اجرا گذاشتن این الزامات در قوانین داخلی هستند و تعداد معدودی نیز چنین قوانینی را تصویب کرده‌اند. قانون ثبت اختراع سوئیس که به‌تازگی اصلاح شده، در ماده ۴۹ خود صراحتاً افشای منبع دانش سنتی جوامع

۱. WTO, "Report on Issues Related to the Extension of the Protection of Geographical Indications Provided for in Article ۲۳ of the TRIPS Agreement to Products other than Wines and Spirits and Those Related to the Relationship between the TRIPS Agreement and the Convention on Biological Diversity", WT/GC/W/۶۳۳, (۲۰۱۱), para ۲۷.

بومی یا محلی را که در اختراع به کاررفته است، از شروط رسمی ثبت اختراع اعلام می کند. در صورتی که منبع برای مخترع یا متقاضی شناخته شده نیست، متقاضی باید این را در اظهارنامه اعلام کند. تا زمانی که این افشا صورت نگیرد، بررسی تقاضانامه ثبت اختراع آغاز نمی شود. در صورت عدم رعایت این شرط ظرف ۳۰ روز از تاریخ تسلیم تقاضانامه، درخواست ثبت اختراع رد خواهد شد.

کشورهای حوزه آندین شامل کشورهای بولیوی- پرو- کلمبیا و اکوادور نیز در تصمیم شماره ۴۸۶ مصوب ۲۰۰۰، اعمال الزام افشا را برای کشورهای این حوزه الزامی کرده است. در ماده ۲۶ این تصمیم آمده، یک کپی از سند معتبر یا مجوز برای استفاده از دانش سنتی بومی متعلق به کشورهای عضو که محصول یا فرایندی که حمایت از آن مورد تقاضا است، از آن به دست آمده، از جمله موارد الزامی به همراه تقاضانامه ثبت اختراع می باشد. پرو تصویب این تصمیم، پرو در قانون شماره ۲۷۸۱ مصوب ۲۰۰۲ این الزام را قانونی کرد و عدم رعایت این الزام موجب رد درخواست ثبت یا در صورت عدم رعایت آن پس از صدور گواهینامه ثبت موجب بی اعتباری آن می شود.

در برزیل که کشوری غنی از نظر تنوع زیستی در جهان شناخته می شود و از اولین امضاکنندگان کنوانسیون تنوع زیستی و از حامیان اصلی اصلاح موافقت نامه تریپس است، الزام افشا شرط ثبت اختراع است. ماده ۳۱ مقررات موقت مصوب ۲۰۰۱ تصریح می کند اعطای حقوق مالکیت صنعتی توسط نهاد صالح برای اختراع ناشی از اجزاء تنوع زیستی و دانش سنتی مرتبط مشروط به رعایت مبدأ آنها می باشد.^۱ طبق ماده ۱۶ این قانون، هر زمان که پیش بینی استفاده تجاری دارد، دسترسی به میراث زیستی و نقش سنتی مرتبط تنها پس از تصویب یک قرارداد برای استفاده از این منابع ممکن است. عدم توانایی در انجام تکلیف تعهدات افشا منجر به بطلان و یا تعلیق حق اختراع می شود.

بر این اساس، پیش از دسترسی، متقاضیان می بایستی مجوز استفاده را از کمیته مدیریت میراث زیستی برزیل اخذ کنند. دسترسی صرفاً به اشخاص برزیلی یا سرمایه گذاری مشترک بین المللی تحت نظارت نهادهای برزیلی ممکن است. در کاستاریکا نیز برابر ماده ۸ قانون تنوع زیستی این کشور، کمیسیون مدیریت تنوع زیستی مرجع صدور گواهی راجع به رضایت آگاهانه و تقسیم منافع است و ثبت اختراع چه در دفتر ملی بذر و چه در دفتر ثبت مالکیت صنعتی منوط به ارائه این

۱. Brazil Provisional Act no ۲. ۱۸۶-۱۶.

گواهی است.

سؤالی که در این خصوص مطرح می‌شود این است که آیا با توجه به اینکه وضع چنین قوانینی به‌عنوان یک قاعده جدید حقوقی در نظام ثبت اختراع با موافقت‌نامه تریپس که معیارها و استانداردهای مالکیت فکری را تعیین می‌کند و در آن مقرره‌ای پیرامون الزامات افشا ندارد، سازگار است؟ پاسخ این سؤال را می‌بایست با کنکاش در مقررات موافقت‌نامه و مطابقت الزامات افشا با آن‌ها جستجو کرد.

در این رابطه، بند اول و دوم ماده ۶۲ موافقت‌نامه مقرر دارد اعضا می‌توانند برای کسب یا حفظ حقوق مالکیت فکری منعکس‌شده در موافقت‌نامه رعایت رویه و تشریفات معقولی را الزامی کنند. چنین رویه و تشریفات می‌بایست با سایر مقررات موافقت‌نامه تریپس سازگار باشند. مفاد مذاکرات برای تصویب مواد موافقت‌نامه تریپس حاکی از آن است که در تعیین مقررات راجع به شرایط قابلیت ثبت اختراعات، اعضا به‌منظور ارتقای سطح ابتکار، نوآوری و تجارت بین‌الملل نسبت به تسهیل این شرایط به‌ویژه برای شرکت‌های کوچک و متوسط مصر بودند.^۱ بر این اساس، سوابق مذاکرات نشان می‌دهد که موافقت‌نامه تریپس مطابق مفاد بند اول ماده ۲۷، به‌غیراز جدید بودن، داشتن گام ابتکاری و کاربرد صنعتی به‌عنوان شروط اساسی برای قابلیت ثبت اختراعات، تعریف شرط دیگر هم‌سطح با این شروط را برنمی‌تابد.^۲ این در حالی است که الزامات افشا به‌گونه‌ای تنظیم‌شده‌اند که از نظر تأثیر هم‌تراز شروط اساسی عمل می‌کنند به‌طوری‌که عدم رعایت آن‌ها مانع ثبت اختراع می‌شود و در صورت کشف تخلف از این شروط بعد از ثبت، امکان ابطال گواهی‌نامه ثبت اختراع وجود دارد. به‌این ترتیب، تصویب الزامات افشا با کیفیتی که در پیشنهاد کشورهای درحال توسعه آمده در قوانین داخلی مغایر با ماده ۶۲ موافقت‌نامه تریپس خواهد بود.

به‌علاوه، طرح الزامات افشا در قالب ماده ۲۹ موافقت‌نامه تریپس پیرامون شرط افشای اختراع چندان موجه به نظر نمی‌رسد. توضیح اینکه مطابق ماده ۲۹ متقاضیان ثبت اختراع می‌بایستی ابداع

۱. De Carvalho NP, "Requiring Disclosure of the Origin of Genetic Resources and Prior Informed Consent in Patent Applications Without Infringing the TRIPS Agreement: The Problem and the Solution", Washington University Journal of Law and Policy, No. ۲, (۲۰۰۰), PP ۳۸۲-۳۸۹.

۲. Ibid.

خود را با جزئیات کافی و روشن افشا کند به گونه‌ای که فرد ماهر در صنعت بتواند با استفاده از اطلاعات افشاشده بدون مشقت و بکار بردن مهارت خاص اختراع را باز تولید کند. مفاد این ماده در قوانین ثبت اختراعات بسیاری از کشورها از جمله قانون ثبت اختراعات، طرح‌های صنعتی و علائم تجاری مصوب ۱۳۸۶ در ماده ۶ منعکس شده است. افشای کشور منشأ و منبع تأمین‌کننده منابع ژنتیکی و دانش سنتی به‌طور کلی تأثیری در نحوه رعایت ماده ۲۹ ندارد اگرچه این مطلب صحیح است که امکان دارد نمونه یا دانش موجود در یک منطقه خاص جغرافیایی کارایی بیشتری نسبت به موارد مشابه در سایر مناطق داشته باشد، اما محدوده اعمال ماده ۲۹ از تعهد به چگونگی عملکرد ابداع فراتر نمی‌رود؛ بنابراین، منشأ جغرافیایی ارتباطی با مفاد ماده ۲۹ نخواهد داشت.

با توجه به اینکه پیامد حقوقی عدم رعایت الزامات افشا در سازگاری قانون داخلی با موافقت‌نامه تریپس نقش اساسی دارد و همچنین با عنایت به بند دوم ماده ۸ این موافقت‌نامه که اعضا را مجاز می‌کند تا به‌منظور جلوگیری از سوءاستفاده از حقوق مالکیت فکری اقدامات متعارفی را بکار گیرند، برای اجتناب از مغایرت و امکان درج الزامات افشا در قوانین کشورهای عضو سازمان جهانی تجارت، می‌توان ضمانت اجرا در ارتباط با این الزامات را به‌ویژه در مرحله بعد از اعطای گواهینامه خارج از محدوده نظام ثبت اختراع در نظر گرفت. به این ترتیب، رعایت الزامات افشا به‌عنوان شرط رسمی و تشریفاتی (در مقابل شروط اساسی) همانند هزینه‌های ثبت تقاضانامه تلقی می‌شوند که به جریان افتادن تقاضانامه ثبت اختراع منوط به رعایت آن است.

درواقع تا زمان رعایت الزامات افشا تقاضانامه تکمیل نشده محسوب می‌شود؛ اما بعد از اعطای گواهینامه در صورت کشف تخلف، ضمانت اجرایی به‌غیر از ابطال گواهینامه در نظر گرفته می‌شود. در چنین حالتی، به نظر می‌رسد جریمه مالی از جهت مسئولیت مدنی گزینه مناسبی باشد زیرا با توجه به اینکه هدف اصلی حمایت از اختراع و دریافت گواهینامه ثبت آن تجاری‌سازی و کسب سود می‌باشد، اعمال مجازات مالی متناسب موجب می‌شود تا با بالا رفتن هزینه عدم رعایت از الزامات افشا، میزان تبعیت از آن‌ها افزایش یابد. در عین حال، سایر ضمانت اجراها همانند با توجه به نوع تخلف مثل ارائه اسناد و اطلاعات جعلی قابل اعمال می‌باشند.

به‌عنوان مثال، در سال ۲۰۰۰ قانون مالکیت صنعتی دانمارک به گونه‌ای اصلاح شد که عدم

افشا نام مبدأ یا افشای غیرواقع در تقاضانامه‌های ثبت اختراع که متضمن استفاده از اجزاء تنوع زیستی است، از حیث ارائه اطلاعات نادرست به مقام یا مرجع دولتی جرم انگاری شده و به جهت فریب مقامات عمومی دارای ضمانت اجرای کیفری است.^۱ همچنین در برزیل، عدم رعایت الزامات افشا جریمه‌های سنگین تا ۲۰ میلیون دلار در پی دارد. در هند نیز مطابق قانون تنوع زیستی عدم افشا مبدأ مشمول جریمه یا زندان است.^۲

همچنین، پیشنهاد شده به جای اینکه الزامات افشا به‌عنوان شرط رسمی و تشریفاتی برای اعطای گواهینامه ثبت اختراع باشد، قابلیت اجرا و اعمال^۳ حقوق ناشی از گواهینامه موقوف به رعایت این الزامات باشد.^۴ بر اساس این پیشنهاد که از «دکترین تحصیل فریب کارانه»^۵ در رأی «تجهیزات فرایند واکر» دیوان عالی آمریکا الهام گرفته شده است، وقتی درخواست‌کننده ثبت اختراع دارای سوءنیت بوده و با مخفی نگاه داشتن اطلاعات یا عدم رعایت شرایط ثبت، اختراع خود را به ثبت رسانده باشد، چنین اعمالی موجب توقف قابلیت اجرا و اعمال حقوق ناشی از ثبت اختراع می‌شود.^۶ به این ترتیب، در مورد الزامات افشا، می‌توان تا زمان رعایت آن‌ها این اجرای حقوق را متوقف کرد. به‌رحال آنچه در ارتباط با ضمانت اجرای تبعیت از الزامات افشا مهم است این که مجازات باید بتواند به‌طور مؤثر ریسک عدم رعایت این الزامات را برای متخلفان بالا ببرد به‌گونه‌ای که استفاده‌کنندگان از دانش و طب سنتی تشویق و ترغیب به تبعیت از الزامات افشا شوند.

در انتهای این بحث، شایان ذکر است با توجه به اینکه ایران به دلیل وسعت جغرافیایی و تنوع آب و هوایی از کشورهای غنی تنوع زیستی است و به دلیل حضور مردم بومی و محلی با سبک زندگی و آداب رسوم مختلف سرشار از دانش سنتی در زمینه‌های گوناگون می‌باشد، ضروری

۱. Asia-Pacific Economic Cooperation, Genetic resources and growth—TRIPs and CBD—how to improve access and benefit sharing without stifling agricultural development and innovation, (Melbourne: APEC, ۲۰۰۹), p ۱۷.

۲. Blakeney Michael, Proposals for the Disclosure of Origin of Genetic Resources in Patent Applications, (London: Queen Mary Intellectual Property Research Institute, ۲۰۱۶), p ۱۳.

۳. Enforceability.

۴. Ibid, PP ۳۹۴-۴۰۰.

۵. Fraudulent Procurement Doctrine.

۶. Walker Process Equipment, Inc. v. Food Machinery & Chemical Corp, ۳۸۲ U.S., (۱۹۶۵), p ۱۷۸.

است همگام با کشورهای پیشرو در حال توسعه که در جهت حمایت و پاسداشت از منابع زیستی و دانش سنتی خود اقدام نموده اند، ایران نیز که در حال حاضر فاقد مقررات قانونی در خصوص الزامات افشا است، در این جهت اقدام کند.

به این ترتیب، قانون ثبت اختراعات، طرح‌های صنعتی و علائم تجاری باید به گونه‌ای اصلاح شود که اظهارنامه‌های ثبت اختراع مبتنی بر دانش سنتی، علاوه به مواد مذکور در ماده ۶ این قانون، حاوی الزامات افشا از جمله افشای نام کشور منبع و تأمین کننده دانش، گواهی رضایت آگاهانه و ارائه ترتیبات مربوط به تقسیم عادلانه و منصفانه منافع ناشی از بهره‌برداری از این منابع باشد. در صورت فقدان هر یک از این شرایط باید به متقاضی ثبت اختراع مهلت داده شود تا اظهارنامه خود را تکمیل کند و اگر در مهلت مقرر شده، این الزام رعایت نشد، مطابق با مفاد ماده ۱۱ قانون مذکور تقاضا نامه رد شود.

سؤال اساسی درباره تدوین و اصلاح قوانین این است که کدام مرجع دارای صلاحیت تدوین و اصلاح این قوانین می‌باشد؟ در رابطه با این نکته باید گفت هم‌اکنون که شورای هماهنگی و سیاست‌گذاری دستگاه‌های اجرایی در زمینه مالکیت فکری در وزارت دادگستری تأسیس شده و مسئولیت هماهنگی‌ها و سیاست‌گذاری‌ها را در این حوزه بر عهده دارد، به نظر می‌رسد این نهاد مرجع مناسب و صالحی است که جامعیت کافی برای این موضوع دارد. توضیح آنکه عضویت سازمان‌ها و نهادهای متعدد در شورا، آن را به محل مناسبی برای طرح و تعیین تکلیف این مباحث تبدیل کرده است. البته در صورت تحقق سازمان حقوق مالکیت فکری که لایحه ایجاد آن توسط همین شورا پیشنهاد شده، آن سازمان نیز می‌تواند متولی مسائل مختلف در حوزه مالکیت فکری از جمله تدوین و اصلاح قوانین شود.^۱

نتیجه‌گیری

این مقاله به ارزیابی پیشنهاد مطرح شده از سوی کشورهای غنی از نظر تنوع زیستی و در حال توسعه پیرامون الزامات افشا در چهارچوب طرح‌های پیشنهادی برای حمایت از دانش و طب سنتی پرداخت. با توجه به مطالب ارائه شده مشخص شد این الزامات دارای نقاط قوتی است

۱. فتحی زاده امیر هوشنگ، رجبی خاصوان جلال، حسن نژاد مجید، «حمایت از دانش سنتی در پرتو مقررات موافقت‌نامه تریپس در سازمان جهانی تجارت»، پژوهشنامه بازرگانی، شماره ۷۱، (۱۳۹۳)، ص ۲۰۳.

که می‌تواند منجر به شکل‌گیری حمایت مؤثر از این دانش شود. متعهد ساختن استفاده‌کنندگان از دانش و طب سنتی به افشای نام کشور تأمین‌کننده و منبع در آن کشور، موجب احترام و اذعان به نقش آن‌ها در فرایند تحقیق، توسعه و فن‌آوری در صنایع بزرگی همچون داروسازی و افزایش قابلیت مدیریت و ره‌گیری استفاده از منابع در این کشورها است. لزوم ارائه گواهی در ارتباط با رضایت پیشین آگاهانه و شروط مورد توافق طرفین و یا تصریح به دریافت آن‌ها از تأمین‌کننده منابعی که در اختراع مورد بهره‌برداری قرار گرفته است، موجب تضمین جلوگیری از سوءاستفاده و شریک قرار ندادن صاحبان دانش و طب سنتی در منافع به‌دست آمده می‌شود.

در نظر گرفتن ضمانت اجرای مؤثر نیز موجب افزایش رعایت این الزامات می‌شود. همان‌طور که مخالفان این پیشنهاد متذکر شده‌اند، الزامات افشا بالاخص در مرحله اجرا دارای مشکلاتی است که از آن جمله می‌توان به بالا رفتن هزینه‌ها برای دریافت گواهینامه ثبت اختراع، زمان‌بر بودن آن و افزایش فرایند اداری در دفاتر ثبت اختراع خواهد شد. درعین‌حال، این مطلب را نمی‌توان نادیده انگاشت که حمایت مؤثر از منابع زیستی همانند حمایت از سایر موضوعات از قبیل حقوق مالکیت فکری مستلزم ایجاد سازوکارهایی است که تأسیس ساختار حقوقی و اداری آن اجتناب‌ناپذیر است. به‌طور مثال، برای تثبیت حمایت از ابداعات و اختراعات نظام ثبت اختراع در چند سند بین‌المللی و منطقه‌ای الزام آور همانند موافقت‌نامه تریپس، کنوانسیون پاریس، معاهده همکاری در ثبت اختراعات و کنوانسیون اروپایی ثبت اختراع تصویب شد، ساختار اداری لازم از طریق دفاتر ثبت اختراع در بسیاری از کشورها ایجاد شد، قوانین و آیین‌نامه‌های مختلف برای اجرای فرایند ثبت، اعطای حقوق انحصاری و ضمانت اجراها تنظیم شد.

حمایت از دانش و طب سنتی به‌عنوان زیرمجموعه‌ای از منابع تنوع زیستی نیز نیازمند ایجاد ساختارها، سازوکارهای مختص به خود می‌باشد و نمی‌توان زمان و هزینه‌بر بودن و سایر مشکلاتی که در اجرا قابل رفع شدن است، قالب حمایتی را به کلی طرد کرد.

بحث مهم دیگر در این مقاله، بررسی فرایند و امکان تعریف الزامات افشا در سازمان جهانی تجارت از طریق موافقت‌نامه تریپس و سازمان جهانی مالکیت فکری از طریق سند بین‌المللی حمایت از دانش سنتی بود. در سازمان جهانی تجارت علی‌رغم تلاش‌های چندساله کشورهای پیشنهاددهنده به دلیل اختلاف نظر که عملاً ناشی از مخالفت کشورهای توسعه‌یافته بود، مذاکرات

برای اصلاح موافقت‌نامه تریپس برای درج الزامات افشا به‌عنوان یک ماده جدید ۲۹ مکرر به نتیجه مطلوب نرسیده است. در سازمان جهانی مالکیت فکری نیز گفتگوها و تبادل اسناد کماکان ادامه دارد اما تاکنون پیشرفتی در جهت تصویب سند بین‌المللی حمایت از دانش سنتی حاصل نشده، به‌هر تقدیر، مأموریت کمیته بین‌الدولی در سازمان جهانی مالکیت فکری برای مذاکره جهت تدوین سند حمایتی فرصت مناسب برای پیگیری طرح الزامات افشا در این سند ایجاد کرده است.

این مطلب صحیح است که کشورهای پیشنهاددهنده این الزامات می‌توانند از طریق قوانین خود آن‌ها را به اجرا بگذارند؛ اما مبارزه مؤثر با سوءاستفاده از دانش و طب سنتی نیازمند ایجاد یک تعهد صریح بین‌المللی است تا دولت‌ها سازوکارها و قالب‌های مناسب حمایتی را در داخل مرزهای خود به اجرا بگذارند. در غیر این صورت، قوانین داخلی عرفاً در قلمروی مشخص و محدود چند کشور قابل اجرا است و نسبت به استفاده غیرمجاز از دانش و طب سنتی در کشورهای دیگر بی‌اثر هستند. اهمیت این نکته زمانی بارزتر می‌شود که متوجه باشیم بیشتر موارد نقض و سوءاستفاده از این منابع در کشورهایی اتفاق می‌افتد که مخالف اصلی طرح مباحث حمایت از دانش سنتی از جمله الزامات افشا در قالب مقررات بین‌المللی هستند.

به‌هر حال، کشورهای در حال توسعه می‌بایستی از تمامی ظرفیت‌های خود در عرصه بین‌المللی برای نزدیک کردن اشتراکات و بهره‌گیری از قدرت چانه‌زنی برای ترغیب اراده سیاسی کشورهای توسعه‌یافته در جهت تصویب مقررات بین‌المللی مرتبط با دانش سنتی استفاده کنند. در عین حال، این کشورها به همان اندازه که نسبت به متقاعد کردن سایر کشورها برای تشکیل سازوکار الزام‌آور بین‌المللی تلاش می‌کنند، می‌بایستی نسبت به عملیاتی کردن اقدامات مقتضی از جمله تقنینی و اداری جدیت داشته باشند. قبل از اینکه استفاده غیرمجاز از دانش و طب سنتی اتفاق بیفتد، دسترسی غیرمجاز به وقوع پیوسته است. اگر کشورهای در حال توسعه و غنی از نظر تنوع زیستی مقررات خود را در قبال دسترسی به منابع مؤثر و کارآمد کنند، این مسئله قطعاً موارد سوءاستفاده را کاهش و زمینه را برای حمایت بین‌المللی بیش از پیش فراهم می‌کند.

منابع

فارسی

- سند ملی گیاهان دارویی و طب سنتی، شورای عالی انقلاب فرهنگی (۱۳۹۲) ص ۸
- احمدی مریم، کوشا ابوطالب، «بررسی تعارضات میان حق بر سلامتی و دسترسی به دارو و حق بر مالکیت فکری و راه کارهای مقابله با آن در پرتو موافقت نامه جنبه های تجاری حقوق مالکیت معنوی (TRIPS)»، فصلنامه داروهای گیاهی، شماره ۲، (۱۳۹۰).
- پیلتن فرزاد، «رژیم حقوقی حل و فصل اختلافات در سازمان جهانی تجارت»، دانشنامه حقوق و سیاست، شماره ۱۷ (۱۳۹۱).
- شهاب الدین، علی؛ عزیزی، ناصر؛ مومنی راد، احمد؛ «حمایت از تنوع زیستی و دانش سنتی در نظام جهانی مالکیت فکری»، مجله حقوقی بین المللی، پاییز و زمستان ۱۳۹۲، شماره ۴۹.
- حبیبیا سعید، معتمدی غلامرضا، «حمایت از دانش سنتی در عرصه ملی و بین المللی»، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، شماره ۷۴، (۱۳۸۵).
- غلام دخت سمیرا، زاهدی مهدی، «بررسی ایجاد بستر مناسب حمایت از طب سنتی در نظام حقوق مالکیت فکری» فصلنامه حقوق پزشکی، دوره ۷، شماره ۲۴، (۱۳۹۲).
- فتحی زاده امیر هوشنگ، رجبی خاصوان جلال، حسن نژاد مجید، «حمایت از دانش سنتی در پرتو مقررات موافقت نامه تریپس در سازمان جهانی تجارت»، پژوهشنامه بازرگانی، شماره ۷۱، (۱۳۹۳).

English Sources

- WIPO, "Glossary of Key Terms Related to Intellectual Property and Genetic Resources, Traditional Knowledge and Traditional Cultural Expressions", WIPO/GRTKF/IC/۳۲/INF/۷, (۲۰۱۶).
- WHO, *Quality Assurance of Pharmaceuticals: A Compendium of Guidelines and Related Materials*, Vol ۲, ۲nd edn, (Geneva: WHO Publication, ۲۰۰۷).
- Tshibangu KC, "Assessment of effectiveness of traditional herbal medicine in managing HIV/AIDS patients in South Africa", East African Medical Journal, No. ۸۱(۲۰۰۴).
- Graz B, Kitua AY, Malebo HM, "To what extent can traditional medicine

contribute a complementary or alternative solution to malaria control programmes?” *Malaria Journal*, No. ۱۰(۲۰۱۱).

-Tovey P, “Patient Assessment of Effectiveness and Satisfaction With Traditional Medicine, Globalized Complementary and Alternative Medicines, and Allopathic Medicines for Cancer in Pakistan”, *Integrative Cancer Therapies*, No. ۴(۲۰۰۵).

-Dwyer L, “Biopiracy, Trade and Sustainable Development”, *Colorado Journal of International Environmental Law and Policy*, No. ۱۹, (۲۰۰۸).

-Dutfield G, *Intellectual Property, Biogenetic Resources, and Traditional Knowledge*, (London: Earthscan, ۲۰۰۴).

-WTO, “Draft Decision to Enhance Mutual Supportiveness between the TRIPS Agreement and the Convention on Biological Diversity”, TN/C/W/۵۹, (۲۰۱۱).

-De Werra J, “Fighting Against Biopiracy: Does the Obligation to Disclose in Patent Applications Truly Help?”, *Vanderbilt Journal of Transnational Law*, No. ۴۲(۲۰۰۹).

-Kuruk P, “Regulating Access to Traditional Knowledge and Genetic Resources: The Disclosure Requirement as a Strategy to Combat Biopiracy”, *San Diego International Law Journal*, No. ۱۷(۲۰۱۵).

-Trotti John L., “Compensation Versus Colonization: A Common Heritage Approach to the Use of Indigenous Medicine in Developing Western Pharmaceuticals”, *Food and Drug Law Journal*, No. ۵۶ (۲۰۰۱).

-Timmermans Karin, “Intellectual Property Rights and Traditional Medicine: Policy Dilemmas at the Interface”, *Social Science & Medicine*, No. ۵۷(۲۰۰۳).

-Heather A Sapp, “Monopolizing Medicinal Methods: The Debate Over Patent Rights for Indigenous Peoples”, *Temple Journal of Science, Technology & Environmental Law*, No. ۲۵(۲۰۰۶).

-Dutfield G, “Thinking Aloud on Disclosure of Origin”, Occasional Paper ۱۸, Quaker International Affairs Programme (۲۰۰۵).

-WTO, “Article ۲۷,۳(b): Relationship between the TRIPS Agreement and the CBD, and the Protection of Traditional Knowledge and Folklore”, IP/C/W/۴۳۴, (۲۰۰۴).

-WTO, “Review of Article ۲۷,۳(b) of the TRIPS Agreement, and the

Relationship between the TRIPS Agreement and the CBD and the Protection of Traditional Knowledge and Folklore — “A Concept Paper”, IP/C/W/۳۸۳, (۲۰۰۲).

-WTO, “The Relationship between the TRIPS Agreement and the CBD and the Protection of Traditional Knowledge” IP/C/W/۳۵۶, (۲۰۰۲).

-WTO, “The Relationship between the TRIPS Agreement and the CBD and the Protection of Traditional knowledge”, IP/C/W/۴۰۳, (۲۰۰۳).

-WTO, “The Relationship between the TRIPS Agreement and the Convention on Biological Diversity (CBD) and the Protection of Traditional Knowledge: Technical Observations on Issues Raised in a Communication by the United States”, IP/C/W/۴۴۳, (۲۰۰۵).

-WTO, “Report of the Meeting Held on ۲۴-۲۵ November ۱۹۹۷”, WT/CTE/M/۱۶, (۱۹۹۷).

-WTO, “Minutes of Meeting Held in the Centre William Rappard on ۱۷-۱۹ September ۲۰۰۲”, IP/C/M/۳۷/Add.۱, (۲۰۰۲).

-WTO, “Minutes of Meeting Held in the Centre William Rappard on ۲۱ and ۲۲ September ۲۰۰۰”, IP/C/M/۲۸, (۲۰۰۰).

-WIPO Intergovernmental Committee on Intellectual Property and Genetic Resources, Traditional Knowledge and Folklore (IGC)

-WTO, (۲۰۰۵) “Minutes of Meeting Held in the Centre William Rappard on ۱-۲ December ۲۰۰۴”, IP/C/M/۴۶

-WTO, “Minutes of Meeting Held in the Centre William Rappard on ۲۱ September ۲۰۰۴”, IP/C/M/۴۵, (۲۰۰۴).

-WTO, “Minutes of Meeting Held in the Centre William Rappard on ۵-۷ March ۲۰۰۲”, IP/C/M/۳۵, (۲۰۰۲).

-WTO, “Article ۲۷,۳(b), Relationship between the TRIPS Agreement and the CBD, and the Protection of Traditional Knowledge and Folklore”, IP/C/W/۴۶۹, (۲۰۰۶).

-WTO, “Background and the Current Situation”, (۲۰۱۱), available at <http://www.wto.org/english/tratop_e/trips_e/art27_3b_background_e.htm> accessed ۱ April ۲۰۱۶.

-WTO, “Article ۲۷,۳(b), the Relationship between the TRIPS Agreement and

the CBD, and the Protection of Traditional Knowledge”, IP/C/W/۴۰۰/Rev.۱, (۲۰۰۳).

-WTO, “The Relationship between the TRIPS Agreement, the Convention on Biological Diversity and the Protection of Traditional Knowledge — Amending the TRIPS Agreement to Introduce an Obligation to Disclose the Origin of Genetic Resources and Traditional Knowledge in Patent Applications”, IP/C/W/۴۷۳, (۲۰۰۶).

-WTO, “Report on Issues Related to the Extension of the Protection of Geographical Indications Provided for in Article ۲۳ of the TRIPS Agreement to Products other than Wines and Spirits and Those Related to the Relationship between the TRIPS Agreement and the Convention on Biological Diversity”, WT/GC/W/۶۳۳, (۲۰۱۱).

-De Carvalho NP, “Requiring Disclosure of the Origin of Genetic Resources and Prior Informed Consent in Patent Applications Without Infringing the TRIPS Agreement: The Problem and the Solution”, Washington University Journal of Law and Policy, No. ۲, (۲۰۰۰).

-Asia-Pacific Economic Cooperation, *Genetic resources and growth—TRIPs and CBD—how to improve access and benefit sharing without stifling agricultural development and innovation*, (Melbourne: APEC, ۲۰۰۹).

-Blakeney Michael, *Proposals for the Disclosure of Origin of Genetic Resources in Patent Applications*, (London: Queen Mary Intellectual Property Research Institute, ۲۰۱۶).

-Walker Process Equipment, Inc. v. Food Machinery & Chemical Corp, ۳۸۲ U.S., (۱۹۶۵).